

زن در جاهلیت و موقعیت حضرت خدیجه (س)

فاطمه رحیم زاده میبدی^۱

چکیده

مطالعه تاریخ زندگی حضرت خدیجه (س) نشان می‌دهد که ایشان، هم در دوران جاهلیت و هم بعد از بعثت خاتم الانبیاء (ص) دارای فضائل اخلاقی و کمالات معنوی بوده‌اند. حضرت خدیجه (س) در جامعه خود به عنوان یک الگوی زن برتر، تأثیر بسزایی در گسترش صفات نیک انسانی داشته است. سخاوت، کرامت، ایثار و فداکاری، عفت و پاکدامنی، دوران‌دیشی و درایت و توجه به مستمندان، عطوفت و مهربانی و صبر و استقامت، از جمله فضیلت‌های پسندیده‌ای است که صفحات تاریخ این زن نمونه را نشان می‌دهد. پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و به روش توصیفی تحلیلی با بررسی متون اسلامی به روش کتابخانه‌ای انجام شده است.

واژگان کلیدی: حضرت خدیجه (س)، جاهلیت، زن، الگو.

^۱. دانشجوی رشته ادبیات، پردیس فرهنگیان، یزد.

مقدمه

در طول تاریخ بشر، هیچ موجودی به اندازه «زن» مورد بی‌مهری و ظلم واقع نشده است. موجودی که پروردگار عالم او را مکمل و یار و یاور مرد قرار داده است. گاه به دست خود و گاه به دست مردان نابخرد و خود خواه چنان اسیر و مغلوب و مقهور گشته است که زبان از گفتن و قلم از نوشتن آن باز می‌ماند. ضعف و ناتوانی جسمی زنان نسبت به مردان، احساسات و عواطف فراوان آنان، تناسب نداشتن برخی از کارها با طبیعت و ذوق و سلیقه زنان و بسیاری از موارد دیگر، عواملی هستند که دست آویز برخی از مردان قرار گرفته و موجب شده‌اند تا عده‌ای باور کنند که مرد از زن برتر آفریده شده است. زنان با این گونه تصورات مردان و جامعه نسبت به خود باور کرده بودند که در برابر مردان پست و بی‌ارزش خلق شده‌اند و باید صرفاً در خدمت ارضای غرایز جنسی مرد باشند و بس. هیچ‌گاه تصور نمی‌کردند که زنان نیز بتوانند در رشد و تکامل جامعه موثر و نقش‌آفرین باشند و یا صفات و ویژگی‌های زنانه شان مکمل صفات و ویژگی‌های مردان باشد.

مکتب انسان ساز اسلام همواره چهره‌های سرشناس و درخشانی از زنان مسلمان را الگوی جامعه قرار داده است که هریک با بذل جان و مال و هستی خویش در پاسداری از دین خدا و رسولش حماسه آفرین بوده‌اند. حضرت خدیجه (س) بانوی بزرگ اسلام از جمله بانوانی است که نقش کلیدی و شخصیت والای زن در زمینه‌های گوناگون تاریخ بوده و حقیقتاً می‌تواند به عنوان الگو برای جامعه مردان و زنان معرفی شود. اگر بخواهیم برای این سخن که از دامان زن مرد به معراج می‌رود، مصداق کاملی بیابیم، آنگاه به خدیجه (س) و پیامبر (ص) خواهیم رسید.

این پژوهش با رویکرد کیفی و به روش توصیفی - تحلیلی با بررسی متون اسلامی به روش کتابخانه‌ای انجام شده است.

پیشینه پژوهش:

با توجه به مطالعات انجام شده در حوزه زندگانی و اخلاق نمونه حضرت خدیجه (س) مقالات و کتابهایی نوشته شده است. همچنین در کتابهایی مانند «الامل فی التاریخ» ابن اثیر و کتابهای شیعی مانند «اعیان الشیعه»

یا کتاب بحار الانوار مطالبی در مورد حضرت خدیجه دارند و گزارشی از شرح حال خانم حضرت خدیجه ارائه داده‌اند.

بحث

اهمیت فضائل اخلاقی و کمالات انسانی در وجود این بانوی با فضیلت آنگاه به اوج خود می‌رسد که در عصر جاهلیت زن در آن روز نه تنها از حقوق خود محروم بود و با رقت آورترین وضع زندگی می‌کرد، بلکه به عنوان مایه ننگ و عار و موجودی شوم زنده به گور می‌شد. حضرت خدیجه (س) به عنوان بانویی نمونه که در رفتار، گفتار و کردار مثال زدنی است. وی در مقابله با رویدادهای زندگی خود مناسب‌ترین روش را اتخاذ می‌کند؛ می‌توان گفت حضرت خدیجه (س) الگویی بی‌بدیل، فرا زمان و فرا مکان برای تمامی افراد بشریت می‌باشد. حضرت خدیجه (س) با شناخت و معرفتی که از پیامبر (ص) پیدا نمود عالمانه و آگاهانه به سراغ مراد خویش شتافت. از هیچ شماتت‌گری نهراسید. در طول بیست و پنج سال زندگی مشترک با دلربای و شیدایی خود تابلوی عشق و دوستی را برای همه همسران و زنان به نمایش گذاشت. گرچه سخن گفتن پیرامون چنین بانویی چون خدیجه (س) کار ساده‌ای نیست و نمی‌توان با این قلم‌های ناتوان و درمانده پیرامون چنین بانوی با عظمتی قلم زد، ولی به عنوان اینکه: آب دریا را اگر نتوان کشید هم به قدر تشنگی باید چشید. امیدوارم در این پژوهش دست کم، گوشه‌ای از چهره‌ای تابناک آن بانوی عظمی را ترسیم کرده باشم تا همه قشرهای جامعه به ویژه بانوان در همه مراحل زندگی، شیوه زندگی پرفراز و نشیب و پر محتوای حضرت خدیجه را الگوی خود ساخته تا بتوانند لذت انسانیت را آن گونه که هست درک کنند و آن را با هیچ چیز دیگر عوض نمایند.

مفهوم شناسی واژه جاهلیت

«واژه جاهلیت» از جهل گرفته شده است و معنای حالت و کیفیت جاهل، نادانی پیش از اسلام است؛ عرب عهد بت پرستی (معین، ۱۳۸۱: ۵۲۳)

راغب اصفهانی معتقد است جهل سه گونه است:

الف) - خالی بودن نفس و خاطر انسان از علم و دانش که بعضی از متکلمان معنای اولیه جهل را مقتضی و مناسب کارهایی می‌دانند که با بی‌نظمی جریان دارد.

ب) - اعتقاد و باور داشتن چیزی بر خلاف آنچه هست.

ج) - انجام کاری برخلاف آنچه باید انجام شود خواه درباره آن اعتقاد درست داشته باشد یا اعتقادی نادرست و فاسد (راغب اصفهانی، ۱۳۷۵: ۳۲۶).

واژه جاهلیت در چهار سوره قرآن کریم (آل عمران: ۱۵۴؛ مائده: ۵۰؛ احزاب: ۳۳؛ فتح: ۲۶) آمده است. کاربرد کلمه جاهلیت در آیات فوق، نشان می‌دهد که قرآن برخی از کارهای دوره بعثت را که با معیار اسلام سازگار نیست، جاهلی دانسته و آنها را محکوم می‌کند.

مفهوم‌شناسی واژه فرهنگ

فرهنگ در لغت

فرهنگ، واژه فارسی و به صورت «فرهنج» نیز آمده که در عربی «الثقافه» است. «الثقافه» یعنی دانشمند و روشنفکر، با فرهنگ بودن، فرهنگ و علوم و معارف (بندرریگی، ۱۳۷۴: ۵۲).

فرهنگ در اصطلاح عبارت است از کیفیت یا شیوه بایسته و یا شایسته برای آن دسته از فعالیت‌ها حیات مادی و معنوی انسانها که مستند به طرز تعقل سلیم و احساسات تصعید شده آنان در حیات تکاملی باشد (جعفری تبریزی، ۱۳۷۹: ۷۷) در واقع فرهنگ مجموعه بینش‌ها، گرایش‌ها و ارزش‌های یک ملت است (رضایی، ۱۳۷۵: ۴۸/۱۶).

نگاهی اجمالی به شخصیت و فضائل حضرت خدیجه (س)

بر اساس منابع تاریخی، حضرت خدیجه در خانواده‌ای موحد و مومن به آئین ابراهیم حنیف و در مکه دیده به جهان گشود. پدر گرانقدر این بانوی مکرمه، «خُوَیَلِد» فرزند آسَد، و مادر بزرگوار ایشان، «فاطمه»، دخت زائده، از موحدین مکه بودند که از لحاظ نسبی با پیامبر اکرم پیوند دارند؛ بر این اساس حضرت خدیجه از لحاظ نسبی از تیره قریش است که از سوی پدر در نیای سوّم (قُصَیّ) و از سوی مادر در نیای هشتم (لُؤَیّ) با پیامبر اکرم (ص) پیوند نسبی می‌یابد (سیره ابن هشام، ۱۴۱۰: ۸). اجداد این بانو نیز نسل اندر نسل از بزرگان و موحدان عصر خویش به شمار می‌رفتند آن بانو در زمان خود همچون آباء و اجداد خویش، از لحاظ حسب، نسب و ثروت و شخصیت، در زمره سرآمدان و بلکه در رأس آنها قرار داشت. (همان)

او انسانی روشن بین و دور اندیش بود. با گذشت، علاقه مند به معنویات، وزین و با وقار، معتقد به حق و حقیقت و متمایل به اخبار آسمانی بود. همین شرافت برای او بس که همسر رسول خدا (ص) بود و گسترش اسلام به کمک مال و ثروت او تحقق یافت. خدیجه از کتب آسمانی آگاهی داشت و علاوه بر کثرت اموال و املاک، او را «ملکه بطحاء» می گفتند. از نظر عقل و زیرکی نیز برتری فوق العاده ای داشت و مهمتر اینکه حتی قبل از اسلام وی را «طاهره» و «مبارکه» و «سیده زنان» می خواندند. جالب این است او از کسانی بود که انتظار ظهور پیامبر اکرم (ص) می کشید و همیشه از ورقه بن نوفل و دیگر علما جوایب نشانه های نبوت می شد.

حضرت خدیجه (س) و زمان جاهلیت

یکی از مهمترین مفاسد اجتماعی دوران بعثت، نگاه جامعه به زن و رفتار با اوست. زن در زمان جاهلیت یک موجود پست، عامل ننگ، وسیله هوسرانی مردان، کالای مورد تجارت ثروتمندان، ضعیف و ذلیل به شمار می رفت. حضرت خدیجه (س) در جهت حفظ تعادل جامعه انسانی، به تبیین حقوق زن در بخش های مختلف اقدام نمود و به این وسیله گام بزرگی در جهت اصلاح روابط اجتماعی برداشت. او با تحولی که در نگرش جامعه به زن ایجاد نمود، زمینه حضور مفید و موثر خود را در صحنه های مختلف اجتماع به وجود آورد و با سیره عملی خویش مردم را به این حقیقت آگاه نمود که فعالیت زنان متدین و با فضیلت با رعایت عفت و پاکدامنی می تواند منشأ برکات فراوانی برای جامعه باشد.

وی پیش از ازدواج با پیامبر (ص) نیز زنی استثنایی و نمونه در جامعه خود بود. او را بازرگان و متمکن، مظهر قداست، صاحب درایت و دوراندیشی معرفی کرده اند. بانویی که در عصر جاهلیت با فعالیت و مدیریت اقتصادی خود از طریق اشتغال به تجارت و استخدام مردان کارآمد و تولید ثروت چنان تندیس عفت، پاکدامنی، درستی و صداقت شد که معروف و مشهور به «سیده قریش» و «طاهره» شد.

نقش تاریخی و فداکاریهای اقتصادی حضرت خدیجه (س) در یاری رسول الله (ص) که مشکلات فراوانی را از پیش پای ایشان برداشت و منجر به آرامش روحی ایشان شد، بسیار مشهود است. پیامبر (ص) از اموال ام المومنین، بردگان تحت شکنجه را خریداری کرده و بدهکاران را از قید بدهکاری آزاد می کرد. به بینوایان و تهیدستان کمک می کرد و مسلمانانی را که از مکه به مدینه هجرت می کردند و مشرکان اموال آنها را مصادره می نمودند، با مال خدیجه (س) بی نیاز میکرد تا خود را به مدینه برسانند. از همه مهم تر در ماجرای محاصره اقتصادی قریش که مدت ۳ سال طول کشید، همه اموال خدیجه (س) صرف حمایت از محاصره شدگان و رسول الله (ص) شد. بنابراین حمایت اقتصادی خدیجه (س) در واقع کلید مقاومت و شکستن این محاصره

بود. حضرت خدیجه (س) توانست با بذل مال خود مسلمانان را حفظ کند و زمینه رشد و شکوفایی اسلام و مسلمین را فراهم نماید.

حضرت خدیجه (س) و حقوق زن در خانواده

اصلاح روابط خانوادگی از جمله اقدامات سرنوشت ساز حضرت خدیجه در مبارزه با مفسد اجتماعی بود. در عصر جاهلیت، کمترین توجه و عنایتی به اراده و خواست دختر در امر ازدواج نمی شد. او مجبور به ازدواج با کسی می شد که پدر یا بزرگان قبائل تصمیم گرفته بودند. زن هیچ سهمی از مهر و صداق نداشت و در حقیقت او را می فروختند او کنیزی بود که مطابق هوسهای شوهرش باید عمل می نمود و این ازدواج در نهایت یا به مرگ شوهرش خاتمه پیدا می کرد یا به طلاق، هر کدام که اتفاق می افتاد، آغاز یک بدبختی جدید برای زن بود (زیدان، ۱۳۸۵: ۹۱۹-۹۱۸) بدیهی است این آداب و رسوم در جامعه منشای بسیاری از مفسد اجتماعی بوده است.

خدیجه بانوی بی بدیلی بود که قبل از ازدواج با پیامبر (ص) به همه خواستگاران خویش علی رغم حسب، نسب و موقعیت ممتاز عربی، جواب رد داده بود (حمیری، ۱۴۱۳ ق: ۳۲۵) وی از پاکی محمد (ص)، نجابت و حیای او مطلع بود و به صدق و صفای او ایمان داشت (ابن حماد دولابی، ۱۴۱۷ ق: ۲۷) وقتی که حضرت از وی خواستگاری کرد با دل و جان پذیرفت وی با خطبه پرشور ابوطالب (ع) که مطابق با شریعت ابراهیم (ع) و آیین حنیف بود به ازدواج پیامبر (ص) در آمد (همانجا).

هرچند در زمانی که پیغمبر اسلام (ص) با حضرت خدیجه (س) ازدواج کردند، مردسالاری در زندگی ها بیداد می کرد و زن ها از حقوق چندانی در زندگی خود بهره مند نبودند، اما زندگی نبی مکرم اسلام و حضرت خدیجه (س) سراسر عشق و دوستی بود. نبی مکرم اسلام حرمت و شخصیت والای زن را در خانواده رعایت می کردند و به همسر خود بسیار احترام می گذاشتند. در عین حال همیشه محبت خود را به حضرت خدیجه (س) نشان می دادند.

حضرت خدیجه (س) و ارزش دادن به حقوق دختران

تحقیر و پست شمردن دختر، یکی از افکار جاهلی و خرافی عصر بعثت بود. اعراب جاهلی برای این تنفر، اموری را مطرح کردند از جمله اینکه دختر نقش اقتصادی و تولیدی ندارد و سر بار زندگی است. دختر قدرت جنگیدن و دفاع در برابر بیگانه را ندارد و در جنگها اگر اسیر شود عامل ننگ قبیله اش می شود

(قرائتی، ۱۳۸۳: ۳۶۴) خبر دختر دار شدن موجب سیاه شدن صورت آنان می شد و خود را از چشم مردم مخفی نگاه می داشتند و به فکر فرو می رفتند که آیا او را حفظ کنند و ذلت و خواری دختر داری را تحمل کنند و یا زنده در خاک پنهانش سازند (اسراء: ۳۱)

از خدمات چشم گیر حضرت خدیجه به پیامبر اکرم و انقلاب الهی ایشان، به دنیا آوردن و تربیت شخصیتی بود که بعدها به خاطر خدمات بنیادینش به پیامبر اکرم (ص)، لقب «ام ایها» را از جانب آن حضرت دریافت کرد. در واقع حضرت خدیجه با تربیت صحیح و دقیق حضرت زهرا (س) علاوه بر خدمتی که به کل جریان انقلاب نبوی نمود، برای دوران اولیه ایجاد و آغازینگاه آن نیز تاثیر شگرف داشت؛ چه اینکه در مدت کوتاهی پس از محاصره و تحریم شعب ابی طالب، حضرت خدیجه، یار باوفا و مونس و غمخوار پیامبر اکرم بر اثر شدت آسیب های وارده و نیز حضرت ابوطالب دیگر حامی بزرگ پیامبر اکرم از دنیا رفتند و در صف کم شمار اما مقاوم پیروان حضرت رخنه ای عظیم ایجاد شد که می توانست آسیب هایی جدی به جریان انقلاب وارد نماید. اما حضرت خدیجه، با پرورش و تربیت حضرت زهرا، توانست برای این روزهای سخت و طاقت فرسای پیامبر اکرم، یار، مونس و حامی تدارک ببیند. حضرت خدیجه با پرورش و تربیت حضرت زهرا (س) خلاء وجودی خود و با پرورش و تربیت حضرت علی (ع) خلاء وجودی ابوطالب را برای پیامبر اکرم (ص) پر نمود.

نتیجه گیری

حضرت خدیجه (س) می تواند نمونه و الگویی کامل برای زنان جامعه و نسل امروز باشد. وی کلید فهم شخصیت عمیق، مستقل، آزاده و خدامحور است. از یک سو باورهای ریشه دار مربوط به زنان را ویران کرد و از سوی دیگر بر ویرانه های آن هنجارها، الگوها و ارزشهای همونوا ایجاد کرد. وی با ابزارهای اخلاقی، انگاره های فرهنگ اسلامی را ترویج و تقویت نمود و با رفتار خود در اجتماع ظرفیتهای اجتماعی را برای تحقق درونی سازی ارزشها توسعه بخشید. حضرت خدیجه (س) به روایت تاریخ از یک طرف جامع زیرساخت های کرامت انسان یعنی عقلانیت (دوراندیشی) و آزادگی (اخلاق) است و از طرف دیگر جاذبه های معنوی در شخصیت و زندگی وی نمایان است.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه: محمد مهدی فولادوند.
- ۱. ابن هشام، (۱۴۱۰ق)، السیره النبویه، تحقیق طه عبدالرؤف سعد، بیروت: دارالجمیل.
- ۲. بندر ریگی، محمد، (۱۳۷۴)، المنجد، تهران: انتشارات ایران.
- ۳. جعفری تبریزی، محمدتقی، (۱۳۷۹)، فرهنگ پیر و پیشرو، تهران: مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.
- ۴. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۳۷۵)، المفردات فی غریب القرآن، ترجمه و تحقیق سید غلامرضا خسروی حسینی، تهران: انتشارات مرتضوی.
- ۵. رضایی اصفهانی، محمدعلی، (۱۳۷۵)، مقاله، مجله معرفت، شماره ۱۶: صص ۱۸-۱.
- ۶. زیدان، جرجی، (۱۳۸۵)، تاریخ تمدن اسلام، ترجمه علی جواهر کلام، تهران: امیر کبیر.
- ۷. قرائتی، محسن، (۱۳۸۳)، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- ۸. معین، محمد، (۱۳۸۱)، فرهنگ معین، تهران: انتشارات آدانا.